

tevârîh-i Reşîdî adıyla İran'da neşredilmiştir (Tahran 1350/1971).

Câmi'u't-tevârîh birçok tarihçi tarafından kaynak olarak kullanılmıştır. Benâkî'nin *Ravzatü'ü'l-elbâb fi'tevârîh-i'l-ekâbir ve'l-ensâb* (*Târîh-i Benâkî*) adlı eseri esas itibarıyla *Câmi'u't-tevârîh*'in özeti mahiyetindedir. Reşîdüddin *Câmi'u't-tevârîh*'te İslâm dünyasının dışında kalan toplumlara ayrı bir uğurluğun mensupları nazarıyla bakmış ve onlara özel bir yer ayırmıştır. Bundan başka eserini sanat değeri yüksek minyatürlerle süslemiş, müesseselere ve iktisadî konulara yer vermiş ve İslâm tarih yazıcılığında yeni bir çığır açmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Reşîdüddin, *Kitâb-ı Târîh-i Mübârek-i Gâzânî: Dâsitân-i Gâzân Han* (nşr. Karl Jahn), London 1940; a.mlf., *Câmi'u't-tevârîh* (nşr. Ahmed Ateş), Ankara 1960, II, 5. cüz (Selçuklular Tarihi), III. seri nr. 6, nâşirin mukaddimesi, s. 5-26; E. Blochet, *Introduction à l'histoire des Mongols de Fâd Allah Rashid ed-Din*, Leiden 1910; M. Şemseddin [Günaltay], *İslâm'da Târîh ve Müverrihler*, İstanbul 1339-42, s. 298-309; Sarton, *Introduction*, III, 970-971; Hânâbâ, *Fihrist*, II, 1491-1492; H. M. Elliot, *Bibliographical Index to the Historians of Muhammadan India*, Delhi 1976, I, 1-69; B. Gray, *The World History of Rashid al-Din*, London 1978; a.mlf., "An Unknown Fragment of the 'Jami al-Tawarikh' in the Asiatic Society of Bengal", *Ars Orientalis*, I, Washington 1954, s. 65-75; Barthold, *Türkistan*, s. 46-50; E. G. Browne, "Suggestions for a Complete Edition of the Jami'u't-Tawarikh of Rashid al-Din Fadlallah", *JRAS* (1908), s. 17-37; R. Levy, "The Account of the Isma'ili Doctrines in the Jami' al-Tawarikh of Rashid al-Din Fadlallah", a.e. (1930), s. 509-536; N. Poppe, "On some Geographic Names in the Jami' al-Tawarikh", *HUAS*, XIX (1956), s. 33-41; K. Jahn, "Cihan Tarihçisi Olarak Raşîdüddin", *İTED*, III/3-4 (1959-60), s. 227-236; Minüçîhr Murtazavî, "Câmi'u't-tevârîh ve Mü'ellif-i Vakî'i-yi ân", *Neşriye-yi Dânişkede-i Edebiyyât*, Tebriz 1340, 13. yıl bahar sayısı, s. 31-92, 311-349, 516-526; Müctebâ Minovî, "Câmi'u't-tevârîh-i Reşîdüddin Fażlullâh-i Hemedânî Vezîr", *Mecelle-i Dânişkede-i Edebiyyât*, Tirmah, Tahran 1349, s. 1-51; Meredith-Owens, "Some Remarks on the Miniatures in the Society's Jami' al-Tawarikh", *JRAS* (1970), s. 195-199; J. A. Boyle, "The Significance of the Jami' al-Tawarikh as a Source of Mongol History", *Iran-Shinda*, II (1970), s. 1-8; a.mlf., "Rashid al-Din: The first World Historian", *IC*, XLIV/1 (1970), s. 9-17; K. A. Luter, "The Saljuqnamah and the Jami' al-Tawarikh", *Proceedings of the Colloquium on Rashid al-Din Fadlallah*, 1971, s. 26-35; Terry Allen, "Byzantine Sources for the Jami' al-Tawarikh of Rashid al-Din", *Ars Orientalis*, XV, Washington 1985, s. 121-133; Zeki Velidi Togan, "Reşîd-üddin Tabîb", *İA*, IX, 709-710.

RAMAZAN ŞEŞEN

CÂMIU'I-ULÛM

(جامع العلوم)

Fahreddin er-Râzî'nin
(ö. 606/1209)

Farsça ansiklopedik eseri.

Hadâ'iku'l-envâr fi'ḥakâ'iki'l-es-râr adıyla da tanınan ve müellifin yaşadığı dönemdeki ilimlerin tanımını, tasnifini ve bu ilimlerin konularıyla ilgili çeşitli bilgileri ihtiva eden eser (telifi 574/1178), Hârizmşahlar'dan Alâeddin Tekiş'e ithaf edilmiştir. Müellifin, kendi dönemine kadar bu alanda yazılmış olan Câbir b. Hayyân'ın *Kitâbü'l-Hudûd*, Hârizmî'nin *Me'âdîhu'l-ʿulûm*, Fârâbî'nin *İḥşâ'ü'l-ʿulûm*, Resâ'ilü'l-Hvânî's-Şafâ ve İbn Sînâ'nın *Risâle fi'l-ḥudûd* gibi temel eserleri gördüğü şüphesizdir. Fakat Râzî, sistematik bir ilimler tasnifi yapmak yerine sadece ilimlerin adlarını zikredip mahiyet ve muhtevalarını tanıtmakla yetinmiştir. Eserin bazı nüshalarında (meselâ bk. Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3832) kırk ilmin adı yer almaktadır. Bazı kaynaklar, kitabın altmış ilim ihtiva ettiğini ve bu sebeple *Sittînî* adıyla anıldığını kaydediyorsa da (bk. Safâ, II, 1016) böyle bir nüshanın mevcudiyeti tesbit edilememiştir.

Câmi'u'l-ʿulûm'un 866'da (1461-62) Dimaşk'ta istinsah edilen ve 246 varak olan Süleymaniye nüshasında kırk ilim şöyle sıralanmaktadır: Kelâm, fıkıh usulü, cedel, hilâfiyat, ilmü'l-mezheb, ilmü'l-ferâiz, ilmü'l-vesâyâ, tefsir, delâilü'l-i'câz,

Câmi'u'l-ʿulûm'un ilk sayfası
(Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3832)

kiraat, hadis, esâmi'r-ricâl, tarih, megâzî, nahiv, sarf, ilmü'l-iştikâk, ilmü'l-em-sâl, ilmü'l-kavâfi, ilmü'l-arûz, ilmü bedâ-yî'ş-şî'r, ilmü'l-beyân, mantık, ilmü't-tabiiyyât, ilmü't-ta'bîr, ilmü'l-firâse, tıp, ilmü't-teşrîh, ilmü's-saydele, ilmü'l-havâs, ilmü'l-iksîr, ilmü'l-cevâhir, ilmü't-tilesmât, ilmü'l-filâha, ilmü kal'il-âsar, ilmü'l-buzât, hendese, ilmü'l-baytara, ilmü'l-mesâha, ilmü cerri'l-eskâl. Eserde bu ilimler dolayısıyla bazı tarihî bilgiler verilmekte ve kıssalar anlatılmaktadır. Fahreddin er-Râzî'nin bu tasnifi, aynı dönemde yaşayan Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-ʿulûm* adlı eserinden ayrı bir nitelik taşır.

Câmi'u'l-ʿulûm Bombay (1323) ve Tahran'da (1346 hş.) basılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Fahreddin er-Râzî, *Câmi'u'l-ʿulûm*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3832; Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ*, II, 1-2, not 1; *Keşfü'z-zunûn*, I, 565; Brockelmann, *GAL*, I, 669; *Suppl.*, I, 924; F. Rosenthal, *A History of Muslim Historiography*, Leiden 1968, s. 37-38, 540-541; Safâ, *Edebiyyât*, II, 1016-1017; a.mlf., *Gencine-i Sühan*, III, 173-176.

RIZA KURTULUŞ

CÂMIU'I-USÛL

(جامع الأصول)

Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevi'nin
(ö. 1893) tarikatların usul ve âdâbı ile tasavvuf terimlerini ihtiva eden eseri.

Nakşibendiyye-Hâlidîyye tarikatının İstanbul'da XIX. yüzyılın sonlarındaki en önemli siması olan Şeyh Ahmed Ziyâeddin tasavvufun usul ve âdâbının kaybolmaya yüz tuttuğunu, bunu önlemek amacıyla tarikatların özellikleri, velîlerin nitelikleri ve tasavvuf terimlerini ihtiva eden bu eseri kaleme aldığını söyler. Arapça olan eserin unvan sayfasında tam adı *Câmi'u'l-usûl fi'l-evliyâ' ve envâ'ihim ve evşâfihim ve usûli külli tarikîn ve mühimmâtî'l-mürîdî ve şürûti's-şeyhi ve kelimâtî's-şüfiyye ve işlâhîhim ve envâ'i't-tasavvuf ve elî makâmât* şeklinde kaydedilmiştir. Müellif eserin baş tarafında Nakşibendiyye, Kâdiriyye, Şâzeliyye, Rifâiyye, Desûkiyye, Bedeviyye, Ekberiyye, Mevleviyye, Sühreverdiyye, Halvetiyye, Celvetiyye, Bektaşîlik, Gazzâliyye ve Rûmiyye tarikatlarını temel eserleriyle birlikte kaydettikten sonra ayrıca yirmi dört tarikatın daha adını zikreder; ardından da

Câmi' u'l-üşûl'ün ilk sayfası (İstanbul, ts.)

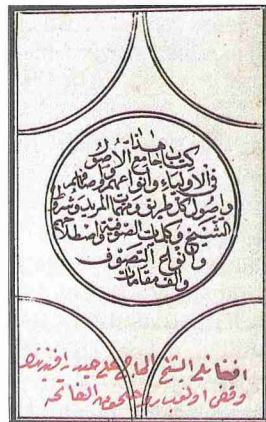
tasavvufun temel eserleriyle tabakat kitaplarının adını sayar.

Câmi' u'l-üşûl'de mukaddime, bab ve hâtıme gibi klasik şekle uyulmamış, konular birbiri ardınca sıralanmıştır. Önce kutub, nücebâ, abdal, evtâd gibi ricâlü'l-gayb tabakaları ve velîlerin makamları hakkında bilgi verilmiş (s. 7-13), daha sonra Bahâeddin Nakşibend, Abdülkâdir-i Geylânî, Ebü'l-Hasan eş-Şâzelî, İbrâhîm ed-Desûkî vb. tarikat kurucusu velîlerin sahip oldukları belli başlı özellikler üzerinde durulmuş ve genel olarak evliyanın tasarruflarından bahsedilmiştir. Kâşânî'nin *İşlâhâtü's-şûfiyye*'sinde İbnü'l-Arabî'den iktibas ettiği esmâ-i hüsnânın velîlerdeki tecellilerine dair olan kısım aynen nakledilmiştir (s. 13-48). Tarikatların esasları hakkında bilgi verilirken sadece Nakşibendiyye, Kâdiriyye, Şâzeliyye tarikatları üzerinde durulmuş, diğer tarikatlar hakkında genel ve ortak bir açıklama yapılmıştır (s. 48-50).

Şeyhlik ve müridlik âdâbı tasavvufun genel prensipleri çerçevesinde anlatılmış, zikir, zikrin mertebeleri konusunda ise Hâlidî Nakşibendiliği'nin görüş ve uygulamaları esas alınmıştır (s. 51-84). Nakşiliğin temel ilkelerinden *râbita** meselesi zikir bahsinde vukûf-ı kalbî ilke-

siyle birlikte anlatılırken *râbita* kelimesinin kullanılmamış olması (s. 68) dikkat çekicidir. Sohbet âdâbı, rabbânî, tabîi ve şeytanî haller arasındaki farklar, nefis, ukûbat, şefaât, kabz-bast, istihâre, ubbâd, zühhâd, halvet, sabır gibi tasavvufî terim, makam ve hallerle ilgili bilgiler klasik tasavvuf eserlerinden derlenmiştir (s. 85-211). Müellif Nakşibendî olmasına rağmen konularla ilgili açıklayıcı mahiyetteki sözleri Nakşî meşâyihinden değil genellikle Ebü'l-Hasan eş-Şâzelî'den nakletmiştir. Tasavvufun aksâm, merâtib ve ahvalinin anlatılmaya başlandığı sayfalardan (s. 212) eserin sonuna kadar da (s. 263) Nakşibendiliğin görüşleri anlatılmıştır. Bu bölümde letâif-i aşere, fenâ-bekâ, vahdet-i vücûd ve şühûd, velâyet-i kübrâ ve suğrâ meseleleri ele alınmış, son iki kavrama bağlı olarak Nakşibendilik'teki "dâireler" açıklanmıştır.

Müellifin eseri tamamladıktan sonra yaptığı ilâveler (mütemmimât) sayfa kenarlarında yer almaktadır. Eserin son sayfasına kadar devam eden ve *Câmi' u'l-üşûl*'ün metninden daha hacimli olan ilâveler kısmının baş tarafında, Kâşânî'nin ebced sırasıyla olan ve 510 tasavvuf terimini ihtiva eden *İşlâhâtü's-şûfiyye*'si alfabetik şekle dönüştürülerek kaynak belirtilmeden iktibas edilmiştir (s. 1-38). Bahâeddin Nakşibend ve Abdülkâdir-i Geylânî hakkında kısa bilgi verildikten sonra *Câmi' u'l-üşûl* metnindeki konulara paralel olarak ricâlü'l-gayb ile ilgili ayrıntılı açıklamalar yapılmış, Nakşibendiyye, Ekberîyye ve Şâzeliyye tarikatlarının usul ve âdâbı genişçe anlatılmış (s. 40-55), bazı tasavvuf terimleri ve tarifleri yine klasik kaynaklardan derlenerek sıralanmıştır (s. 56-223).

Câmi' u'l-üşûl'ün
unvan sayfası
(İstanbul, ts.)

Mütemmimâtın sonunda (s. 223-265), sâlikin, sülûkûnün başlangıcından nihâyetine kadar aşması gereken makamları on bölümde (bidâyât, ebvâb, muâmelât, ahlâk, usul, edviye, ahval, vilâyât, hakâyik, nihâyât) ele alıp her bölümde on "menzil" olmak üzere 100 menzile ulaştıran Herevî'nin *Menâzilü's-sâ'irîn* adlı eseri örnek alınmış, bu 100 menzilin her birinin on bölümdeki tecellileri anlatılarak makam (menzil) sayısı 1000'e ulaştırılmıştır. Eserin adında yer alan "elfü makâmât" ifadesi buradan kaynaklanmaktadır. Ancak burada 1000 makam fikrinin Gümüşhânevî'ye ait olmayıp Zün-nûn el-Mısıri, Bâyezîd-i Bistâmî, Cüneyd-i Bağdâdî ve Ebü Bekir el-Kettânî gibi ilk mutasavvıflarda da bulunduğunu kaydetmek gerekir.

Asıl metinde bulunmayıp mütemmimât kısmında yer alan kırk iki sayfalık bu 1000 makam sınıflandırmasına dayanarak *Câmi' u'l-üşûl*'ün *Menâzilü's-sâ'irîn*'in genişçe bir şerhi olduğunu söylemek (bk. Gündüz, s. 87) yanlıştır. Ayrıca eserin İbn Kayyim'e ait *Medâricü's-sâlikîn*'in bir özeti olduğunu ileri sürmek de (bk. a.e., a.y.) isabetli değildir.

Nakşibendiliğin Hâlidîyye kolunun İstanbul'da yayılmasını sağlayan Gümüşhânevî'nin bu eseri Hâlidîler'ce büyük ilgiyle karşılanmış ve bu tarikatın temel kitabı haline gelmiştir.

Câmi' u'l-üşûl'ün sonunda Gümüşhânevî'nin hocalarından Şehrî Hâfiz, Şeyh Murad Tekkesi şeyhi mesnevihan Feyzullah Efendi, Babanzâde Şeyh Ali Harpûtî ve Kemalzâde Ahmed Nakşibendî'nin takrizleri yer almaktadır. Bu sonuncunun takrizinden eserin telifinin 1276'da (1859) tamamlandığı anlaşılmaktadır. *Câmi' u'l-üşûl* aynı yıl İstanbul'da taş baskısıyla basılmış, bunu çeşitli tarihsiz baskılar takip etmiş, ayrıca Mısır'da birkaç defa yayımlanmıştır (1298, 1319, 1328, 1331). Eserin Rahmi Serin ve Ramazan Nazlı tarafından *Veliler ve Tarikatlarda Usul* (İstanbul 1977) adıyla yapılan Türkçe tercümesi eksik ve yetersizdir.

BİBLİYOGRAFYA :

Herevî, *Menâzilü's-sâ'irîn* (nşr. Revân Ferhâdî), Tahran 1361 hş.; Kâşânî, *İşlâhâtü's-şûfiyye* (nşr. M. Kemâl İbrâhîm v.dğr.), Kahire 1981; Serkis, *Mu'cem*, II, 1569; Karatay, *Arapça Basmalar*, s. 136; İrfan Gündüz, *Gümüşhânevî Ahmed Ziyâüddîn*, İstanbul 1989, s. 87-89.

